

Manuel Cubeles

artista del gest

per Francesc Massip

Pocs dies abans de Nadal, a punt de complir els noranta-set anys i havent votat per correu a les darreres eleccions, ens deixava Manuel Cubeles Solé (1920-2017), un dels últims supervivents dels «biberons», la lleva d'adolescents que Negrín va enviar a la carnisseria del Segre i l'Ebre, unes terres d'on provenia el seu pare, pastor de Maella abans d'instal·lar-se al Cap i Casal a fer de carboner. Va salvar la pell perquè el van ferir i el doctor Josep Trueta va aconseguir estalviar-li la cama que eren a punt d'amputar-li. Però ja no va poder ballar mai més, malgrat que era una de les seves aficions, com testimonia un reportatge filmic en el qual apareix dansant amb l'Esbart Folklore de Catalunya davant del president Companys. Al Centre Social de Betlem, essent un infant, va aprendre els fonaments de la rítmica de Jaques Dalcroze de la mà del mestre Enric Gibert i Camins, i va passar també per l'Institut de Rítmica i Plàstica Joan Llongueres de l'Orfeó Català. Però, fonamentalment, va ser un autodidacte, també en la seva afició musical.

L'impediment que arrossegava com a mutilat de guerra no el va separar mai de la seva irrenunciable vocació escènica. Si no podia ballar, n'engrescaria d'altres a fer-ho i seria al darrere d'un gavadal d'iniciatives vinculades a les arts escèniques. Ell, que a petició del mestre Francesc Pujol havia treballat amb les fitxes del que havia de ser el segon volum del *Diccionari de la dansa, dels entremesos i dels instruments de música i sonadors* —concretament en el volum dels *Entremesos*, ja que el primer, el de la *Dansa*, havia aparegut el 1936, publicat pel Cançoner Popular de Catalunya—, i que amb el mateix mestre Pujol havia endegat l'Obra del Ballet Popular, va dedicar bona part de la seva energia creativa a la dinamització i la col·laboració amb diversos esbarts dansaires que mantinguessin vives aquelles danses que la tradició havia preservat. Així, va fundar i dirigir l'Esbart Verdaguer (1946-1953), que, com a eina de resistència pacífica contra la dictadura, va debutar al Palau de la Música Catalana el 1948 amb la *Dansa de Castellterçol*, la *Morisca de Gerri de la Sal* i la *Moixiganga de Sitges*, entre d'altres, i que va ser comparat per la crítica amb els ballets russos, perquè «conrea la dansa

Manuel Cubeles Solé, 1920-2017, un home de gran compromís amb la cultura catalana i d'una irrenunciable vocació escènica, que va saber plasmar als escenaris, al cinema, a la televisió i a la ràdio. A la foto, en un retrat d'Alexandre Cirici-Pellicer de 1950. (Foto: Família Cubeles)

“
L'impediment que arrossegava com a mutilat de guerra no el va separar mai de la seva irrenunciable vocació escènica.
”

1937. Manuel Cubeles amb l'Esbart Folklore de Catalunya ballant a Montjuïc davant el president Companys en una imatge capturada d'un reportatge cinematogràfic.

1949. Cubeles, amb barret, dirigint els ballarins de l'Esbart Verdaguer per al rodatge d'*Érase una vez*, el primer llargmetratge ambiciós d'animació que es va aconseguir realitzar a la Barcelona de la postguerra.

popular com a manifestació actoral de l'esperit col·lectiu que, amb arrels en la tradició, floreix modernitzat amb possibilitats d'originar la creació específica d'un ballet català» («Jornada», 28 de juliol de 1948).

L'èxit i el reconeixement obtinguts el van dur a dirigir l'Esbart Verdaguer en les úniques escenes amb coreografies reals del primer llargmetratge ambiciós d'animació que es va aconseguir realitzar a la Barcelona de la postguerra: *Érase una vez*, sobre la història de la Ventafocs, títol que es va imposar per pressions de la poderosa Disney, que justament estava fent també la seva superproducció del conte (*La Cenicienta*, 1950). *Érase una vez* fou rodat el 1949 i va ser menció d'honor a la Biennal de Venècia de 1950. Va comportar una feina ingent: 370.000 dibuixos de Josep Escobar, el creador de Zipy i Zape o de Carpana, i d'altres ninotaires, amb Alexandre Cirici en la direcció artística del film i com a autor de figurins i decorats. Com a productor hi havia Josep Benet i Morell —l'historiador que seria el senador més votat de la Transició—, Fèlix Millet i Maristany com a mecenes i Manuel Cubeles com a coreògraf.

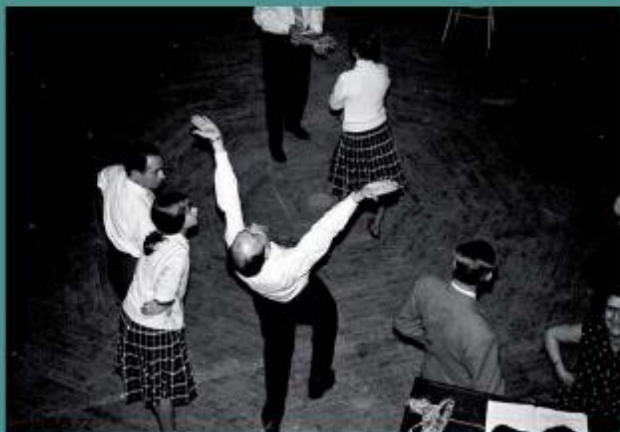
Aquests mateixos noms havien coincidit en la Comissió Abat Oliba que preparà les festes de l'Entronització de la Mare de Déu de Montserrat (1946-1947), una manifestació de catalanitat dins els límits de dificultat extrema de la postguerra. El film va costar uns quatre o cinc milions de pessetes, en aquella època una fortuna, que va aportar Millet, i malgrat l'amplíssim ressò i la reconeguda qualitat, o potser per això mateix, el franquisme —que havia des-

mantellat Laia Films, la productora cinematogràfica de la Generalitat republicana— va tallar les ales al que podia ser una nova embranzida de l'audiovisual a Barcelona. Fins a quatre danses va interpretar l'Esbart Verdaguer en el reputat film: la Tirotitaina, el Ball dels Cavallins, el Ball dels Nans d'Olot i l'Espunyolet del Ripollès, sempre sota la batuta de Cubeles, que, a més a més, actuà com a base de la dansa dels cavalls borratxos, mostrant la seva habilitat a fer giravolts sobre una sola cama, una especialitat basada en la manca (la coixesa de guerra). Altrament, la incorporació de la imatge real filmada en la banda d'animació —allò que s'anomena rotoscòpia— era una novetat absoluta a les nostres latituds. Que una cinta hagués reunit el bo i millor de l'alta cultura catalana de l'època, amanida amb els millors impulsos del folklore del país, va situar-la sota la sospita de la dictadura, i la productora, Estela Films, va haver de plegar.

El 1953, l'Esbart Verdaguer va participar en la posada en escena de l'òpera del pare Antoni Massana *Canigó*, sobre el gran poema de Jacint Verdaguer, estrenada amb molt d'èxit al Gran Teatre del Liceu. Amb l'Esbart Sarrià, que Cubeles havia fundat el 1955, i com a director dels conjunts i els ballets, van escenificar *Le malade imaginaire*, comèdia-ballet de Molière amb intermedis musicals de Marc-Antoine Charpentier, que van representar al Pati de l'Hermes de la casa Bartomeu, al Jardí dels Tarongers de Pedralbes, el 29 de juny de 1957, amb Josep M. Flotats com a metge d'Argan i la Coral Sant Jordi dirigida per Oriol Martorell.

«Un dels últims supervivents de la lleva d'adolescents que Negrín va enviar a la carnisseria del Segre i l'Ebre.»

«Com a director escènic va tenir un paper important en l'Agrupació Dramàtica de Barcelona.»

Imatges de diversos assaigs de l'Esbart Verdaguer que ell mateix va fundar i dirigir entre 1946 i 1953 en què podem observar com Cubeles intenta que els dansaires assolixin una interpretació psíquica de la dansa. (Fotos: Fons Pau Barceló del MAE Centre de Documentació i Museu de les Arts Escèniques)

Com a director escènic va tenir un paper important en l'Agrupació Dramàtica de Barcelona (1954-1963), que funcionà com un succedani de teatre nacional català, impensable a l'època, perquè el seu propòsit fundacional fou normalitzar i visibilitzar el teatre en llengua catalana. De fet, va posar els fonaments del que seria el teatre independent, el moviment de renovació escènica que es va desenvolupar al país en el tardofranquisme. Cubeles va tenir un paper cabdal en «L'alegria que torna», un invent audaç per a finançar l'activitat de l'ADB, consistent en unes funcions benèfiques de teatre català, particularment de Rusiñol, però també d'Emili Vilanova, Joan Oliver, Folch i Camarasa o Ferran Soldevila. Un dels muntatges més celebrats d'aquesta iniciativa va ser *L'auca del senyor Esteve*, que es va estrenar al Gran Teatre del Liceu en funció única el 4 de juny de 1956, sota la direcció de Pau Garsaball i Manuel Cubeles, que es va encarregar de la coreografia

i de les escenes de conjunt, especialment la processó de Corpus de Santa Maria del Mar del tercer acte. La funció es va convertir en una veritable manifestació cívica del catalanisme polític (en plena dictadura!), perquè hi desfilà el bo i millor de la burgesia barcelonina i tot un seguit de personalitats de la cultura i la resistència catalanes, des de Josep Benet fins a Joan Triadú, Cirici Pellicer, Tomàs Garcés o els germans Pi i Sunyer, i empresaris, industrials, artistes, escriptors, editors, músics, periodistes, llibreters, etc. Un bigarrat seguici que va acabar d'aïrt avançant el xàfec amb què s'interrompia la processó per tal d'impedir una proclama en castellà que havia previst fer un home del règim com Federico Gallo, president de la penya humorística L'Arca de Noè, una associació que havia fundat Rusiñol i que aplegava persones amb cognom d'animal. Tothom va pagar la seva entrada, fins i tot la família Pàmies, llavors empresari del Liceu, perquè

hom era conscient que es tractava d'alguna cosa més que una simple representació teatral.

En les altres convocatòries de «L'alegria que torna», Cubeles hi va participar com a coreògraf, director de balls i pantomima o luminotècnia, particularment a *La barca d'Almílcar* de Joan Oliver (1958) quan va convèncer els futbolistes Samitier i Kubala perquè hi intervinguessin de comparses com a reclam publicitari, i van sortir a escena cavalcant un ase; o com a supervisor general amb *El burgès gentilhome* (1959), de Molière, amb música de Lully, que figurava dirigit per Ricard Salvat, el qual, però, només va poder muntar l'escena dels criats, car estava fent el servei militar a Montjuïc; o com a director escènic, per exemple en l'obra que va tancar el cicle el 1962: *L'amador de la gentilesa o la cort de Joan I*, de Ferran Soldevila, que ja s'havia muntat el 1958, però que ara hi tornava per cobrir el buit deixat pel projecte de representar *El somni d'una nit de Sant Joan* amb la participació directa de Josep M. de Sagarra, i amb el Puck que havia assajat Joan de Sagarra. Però la mort sobtada de l'escriptor i traductor el 1961 ho va paralitzar.

L'ADB, com se sap, va ser clausurada per ordre governativa el desembre de 1963, pocs dies després d'estrenar-se, al Palau de la Música, *L'òpera de tres rals*, el primer Bertolt Brecht que es feia públicament a Catalunya. A l'ADB, Cubeles va conèixer la que seria la seva esposa, Mariona Bonet, filla d'una de les matriarques que impulsaren aquella iniciativa escènica, Mercè Armengol.

Manuel Cubeles, tot i que no es considerava un home de teatre, sinó de dansa, va involucrar-se en l'inici dels sorprenents Cicles de Teatre Medieval que Josep Romeu i Figueras va muntar a l'incomparable Saló del Tinell durant nou anys consecutius (1961-1969). Cubeles s'encarregà del moviment escènic i coreogràfic del primer cicle (1961) i de la direcció escènica del segon (1962), i també de la direcció escènica de les dues primeres edicions (1962 i 1963) de *La Passió de Barcelona*, una iniciativa que sorgí arran de l'èxit i l'entusiasme que havien generat les primeres representacions de «Teatre romànic», i que va ser retransmesa íntegrament per TVE el 1963. I és que Cubeles treballava, des dels inicis de la televisió (Miramar) el 1959, com a regidor, *pinchavaus*, secretari d'emissions, ajudant de realitzador i cap de producció, i a Radio Nacional de España com a cap del servei d'estudis: ràdio als matins i televisió a la tarda-nit. Va ser director executiu del Festival de la Cançó Mediterrània (1959-1967), que el 1963 va guanyar la cançó catalana «Se'n va anar», de Borrell i Andreu, interpretada per Raimon i Salomé, cosa que va fer que el règim franquista suprimís la

Al terrat de RNE de la plaça de Catalunya el 1959. Cubeles va introduir-hi el català amb els programes «Paraula i pensament», «Paraules de sempre» o «Paraules per a una sola veu».

votació popular que havia permès el triomf català i introduís filtres per impedir la presència de l'idioma perseguit.

“

El franquisme va tallar les ales al que podia ser una nova embranzida de l'audiovisual a Barcelona.

”

tina Arderiu, Sagarra, Enric Granados, Toldrà i un llarg etcètera. Un altre programa, «Paraules per a una sola veu», es basava en textos d'autors catalans recitats per una sola

En el camp de la ràdio, Cubeles va introduir el català a RNE amb el programa de reflexió, opinió i actualitat «Paraula i pensament», amb la participació de Ramon Aramon (IEC), Oriol Martorell, l'abat de Montserrat Cassià M. Just, el doctor Trueta, Joan Oliver, Xavier Fàbregas o Antoni Comas, entre d'altres. El programa «Paraules de sempre» (1972-1973) va parlar de Màrius Torres, Joaquim Ruyra, Foix, Maragall, Carner, Guimerà, Verdaguer, Gaudí, Rusiñol, Riba, Gaziell, Clementina

“
 Quan encarrega
 l'*Antígona* d'Espriu
 a Antoni Chic,
 Cubeles diu: cap
 al·lusió a dictadures
 ni res... tots amb
 túniques i vestits de
 grec, no fos cas que
 suspenguessin el
 programa.
 ”

Cubeles va ser una de les cinc primeres persones que van posar en marxa Miramar. Com a cap de producció durant catorze anys, va introduir la sèrie de dramàtics «Teatro catalán» que el 1973 passà a anomenar-se «Teatre català» i que es va estrenar amb *La ferida lluminosa* de Sagarra.

veu, amb la col·laboració continuada de Felip Peña: Espriu, Foix, Rusiñol, Narcís Oller, Sarsanedas i d'altres. Manuel Cubeles fou el guionista d'aquests programes i alguns d'aquests guions els conserva la família en còpies mecanoscrites i altres d'enregistrades. Però molts enregistraments sonors s'han perdut: l'Arxiu de Radio Nacional de España només conserva una mínima traça d'aquests programes, la major part dels quals han desaparegut fruit de la negligència de l'entitat. Cal dir que el 2016 es van poder recuperar els vint programes de ràdio que Cubeles va dedicar a Pau Casals el 1983, gràcies a un oient que els va enregistrar a casa seva, i que han estat lliurats a la Fundació Pau Casals i a l'Arxiu de Montserrat.

Com explica Ferran González Monge, amb el número 109 del «Registro Nacional de Radio Nacional de España», Manuel Cubeles va ser una de les cinc primeres persones que van posar en marxa Miramar. En aquest àmbit televisiu, Cubeles, com a cap de producció durant catorze anys, va introduir la sèrie de dramàtics «Teatro catalán» (que no va ser fins a 1973 que passà a anomenar-se «Teatre català»), amb filmacions de peces dirigides per Jaume Picas, Antoni Chic, Sergi Schaaff o Mercè Vilaret. La tarda del dimarts 27 d'octubre de 1964 es va emetre la primera obra dramàtica en català que va produir TVE a Barcelona, *La ferida lluminosa*, de Josep M. de Sagarra, transmesa a la primera cadena, i es va poder veure tant al Principat com a les Illes Balears. Com assenyala Monge, la iniciativa va tenir continuïtat el darrer dimarts de cada mes per la primera cadena i en

horari de tarda, cap a les cinc. És a dir, per a un públic potencialment femení i gent gran, que era el que podia ser a casa a aquelles hores. Durant un any, el personal de la casa que hi intervingué no va cobrar res. El «Teatro catalán» no tenia pressupost, ja que tampoc no existia oficialment: Madrid no va donar cap permís oficial; més encara, Luis Ezcurra va subratllar a Cubeles: «*Hazlo, pero yo soy ciego y sordo. ¡Allá tú!*» Les despeses que generava es cobrien amb les restes de pressupost d'altres programes. Els «costos» es consignaven *a posteriori* a partir de les justificacions que es presentaven. Pel que fa als continguts, Cubeles vigilava que res no sortís dels límits, i quan encarrega l'*Antígona* d'Espriu a Antoni Chic (1970) li ho deixa clar: «Cap al·lusió a dictadures ni res... tots amb túniques i tots vestits de grec», no fos cosa que suspenguessin el programa.

Vaig conèixer Manuel Cubeles quan ja era molt gran, però encara intervenia en la creació de la coreografia del *Retaule de Santa Tecla*, que s'ha convertit en tradicional a l'interior de la catedral de Tarragona. Mantenia l'energia i la tensió gestual que sempre el van caracteritzar, subratllant el que explicava amb les seves llargues mans alçades i tenses, amb uns èmfasis molt teatrals. Com escrivia Alexandre Cirici (*Diari d'un funàmbul*) quan treballaven junts, Cubeles volia que els dansaires ballessin amb la cara, volia que comunicuessin i sobretot sentissin, en una interpretació psíquica de la dansa, en què la tensió i la creativitat residien a flor de pell. Les fotografies d'assaigs en són un testimoni incontestable.